

Tahrîb-i Harâbât'ta İstihza^a

Abdulahkim TUĞLUK^{b c}

Özet

Tahrîb-i Harâbât, Namık Kemal'in Magosa sürgününde iken kaleme aldığı bir eserdir. Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı antolojisinin birinci cildini tenkit maksadıyla yazılan *Tahrîb-i Harâbât*, ilk olarak mektup şeklinde İstanbul'a gönderilmiştir. Eser daha sonra *Mecmua-i Ebüzziya*'da tefrika edilmiştir. Nihayet kaleme alınmasından uzun bir süre sonra Matbaa-i Ebüzziya'da kitap halinde neşredilmiştir. *Tahrîb-i Harâbât*, *Harâbât*'a ve Ziya Paşa'ya karşı ciddi tenkitler içermektedir. Ziya Paşa'nın antolojiye aldığı şiirler ve şairleri seçme kriterleri Namık Kemal'in hedefindedir. Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*'ta sık sık istihzaya başvurur. Kimi zaman Ziya Paşa'ya siyasi dokundurmalar da bulunan Namık Kemal, onu güç duruma düşürmeye çalışır. Bu nedenle, *Tahrîb-i Harâbât*'ı neşreden Ebüzziya Tefrik, eserin bazı kısımlarını sansürlemek durumunda kalmıştır. Namık Kemal *Tahrîb-i Harâbât*'ı neşrettikten sonra eleştirilerine devam eder ve *Harâbât*'ın ikinci cildine karşılık *Takîb* adlı eseri telif eder. Bu makalede Namık Kemal'in *Tahrîb-i Harâbât* adlı eserinde istihzanın kullanımıyla alakalı tespitlere yer verilmiştir. Çalışmamızın sonuna, *Tahrîb-i Harâbât* ile alakalı bir tashih de ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İstihza
Tahrîb-i Harâbât
Namık Kemal
Ziya Paşa

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.01.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.670186

Sarcasm in the *Tahrîb-i Harâbât*

Abstract

Tahrîb-i Harâbât is a work that Namık Kemal has written when he was an exile in Magosa. *Tahrîb-i Harâbât* that has been written for the critique of the first volume of Ziya Pasha's anthology called *Harâbât* has been sent to İstanbul as a letter first of all. The work was later serialized and published in *Mecmua-i Ebüzziya*. The work was published as a book in Matbaa-i Ebüzziya a long time after it was written. *Tahrîb-i Harâbât* involves hard critiques against *Harâbât* and Ziya Pasha. The poems that Ziya Pasha included in the anthology and the criteria for selecting poets are the target of Namık Kemal. He also frequently makes use of irony in *Tahrîb-i Harâbât*. Namık Kemal tries to put Ziya Pasha in a difficult situation by sometimes making political sarcasm. For this reason, Ebüzziya Tefrik, who published *Tahrîb-i Harâbât*, had to censor some parts of the work. After Namık Kemal published *Tahrîb-i Harâbât*, he continued his criticism and wrote the work named *Takîb* in return for the second volume of *Harâbât*. In this article, findings about mocking in the *Tahrîb-i Harâbât* are presented. At the end of our study, a revision related to the *Tahrîb-i Harâbât* is included.

Keywords

Sarcasm
Tahrîb-i Harâbât
Namık Kemal
Ziya Pasha

About Article

Received: 03.01.2020
Accepted: 25.12.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos. 670186

^a Bu çalışma, 21-22 Aralık 2017'de Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen IV. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

^b İletişim Yazarı: abdulhakimtuğluk@gmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-1979-3317

Giriş

Namık Kemal, şair, romancı, tiyatro yazarı ve tarihçi kimliğinin yanı sıra önemli bir eleştirmendir. Yazılarında, öncü görüşlere yer veren ve çözüm önerileri sunan Namık Kemal, kararlı ve sözünü sakınmaz bir münekkittir. Pek çok eserinin başına, dil ve edebiyat hakkında fikirlerini içeren mukaddimeler ilave eden Namık Kemal, kalem oynattığı alanla ilgili ne düşündüğünün okur tarafından bilinmesine özen göstermiştir. O, edebiyatımızın modern manadaki ilk tenkitçisi olarak görülmüştür. (Ercilasun, 2013: 263)

Namık Kemal'in münekkit cephesinin en çok tartışılan eserleri ise *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb*'tir. Bu iki eser, ilk bakışta bir tenkit kitabı olarak görünse de, hedef aldığı konular bakımından sadece tenkit sınırları içerisinde değerlendirilemeyecek bir mahiyete sahiptirler. Bu bakımdan hem *Tahrîb-i Harabat*, hem de *Takîb*, aynı zamanda birer hiciv kitabıdır. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar, "*Zaten Namık Kemal'de daima hicve ve mizaha karşı bir zaaf mevcuttur; eşyanın ve hâdiselerin akliselime uymayan çizgilerini seçmekten ve hatta onları mübalağa ile ön safa almaktan hoşlanır*" diyerek Namık Kemal'in hicve olan yatkınlığından söz eder. (1942: 12) Namık Kemal için, "*Ziya Paşa'ya karşı bir işbirarı vardı, biraz da bu işbirar tesiriyle Harâbât'ın çıkışını iyi karşılamadı. Birinci cildi için Tahrîb'i ikinci cildi için Takîb'i yazdı*" yorumunda bulunan Tanpınar, eserin teşekkülündeki şahsî husumete dikkat çeker. (1992: 231) Mehmet Kaplan da *Tahrîb-i Harâbât* müellifinin Magosa'da en çok Ziya Paşa ile uğraştığını kaydeder ve "*Ziya Paşa'nın dönekliği, korkaklığı, menfaatperestliği onu çok kızdırıyor*" diyerek *Tahrîb-i Harâbât*'ın vücuda gelmesinde Ziya Paşa'nın da pay sahibi olduğunu ima eder. Kaplan, Süleyman Nazif'ten hareketle, Namık Kemal'in çocukken yazmış olduğu bir manzumenin *Harâbât*'a alınmasının Kemal'i hiddetlendirdiğini aktarır. (1948: 93) Bu tespitler, *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb*'in teşekkül zemininde şahsî zaafaların önemli rol oynadığını göstermektedir.

1. İki Dost

Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki münasebet, tam manasıyla vuzuha kavuşamayan bir mesele olarak durmaktadır. Avrupa'daki beraberlikleri, orada *Hürriyet*'i çıkarmaları ve benzer idealler için ıstırap çekmeleri, onların dost olduğunu düşündürürken *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb* gibi eserler, bu iki şahsiyet arasında bir husumetin varlığını akıllara getirmektedir. Öte yandan Ziya Paşa'nın *Tahrîb-i Harâbât*'a bir mukabelede bulunup bulunmadığı da hâlâ meçhuldür. Kaya Bilgegil, bu hususta Süleyman Nazif'in neşrettiği birkaç eksik mısra dışında herhangi bir vesika bulunmadığını belirtir. (1972: 120) Gerçekten de Süleyman Nazif, *İki Dost* adlı eserinde, Ziya Paşa'nın Namık Kemal'e cevap mahiyetinde yetmiş dört beyitten müteşekkil bir cevap yazdığını, ancak bunu Magosa'da bulunan Namık Kemal'e göndermediğini belirtir. Bu şiirin tek nüsha olduğunu ve o nüshanın da kendinde olduğunu kaydeden Nazif, şiirin sadece küçük bir kısmını paylaşır. Fevziye Abdullah Tansel ise Namık Kemal'in mektuplarını neşrettiği eserin hem ön sözünde hem de ilgili mektubun bulunduğu kısımda, Ziya Paşa'nın *Tahrîb-i Harâbât*'a karşı *Muhrîb* adlı bir eser yazmış olabileceğini, Namık Kemal'in bir mektubundan hareketle kaydeder. (2013, XL ve 440-441) Söz konusu mektuba göre Namık Kemal, "*Ziya'nın Muhrîb yazdığına hiç inanmam; çünkü öyle bir şey yazsa, Tahrîb'in mevki'-i intişâre çıkması lazım geleceğinden beyimizin o kadar cesareti olmasa gerektir; eğer yazdı ise, cevabını alır değil mi?*" diyerek *Tahrîb-i Harâbât*'a cevap yazılmış olmasına ihtimal vermemektedir. (Tansel, 2013: 441-442) Tansel, *Muhrîb*'in, Süleyman Nazif'in sözünü ettiği ve sadece aşağıdaki kısmı elimizde bulunan manzumedan ibaret olduğu inancındadır:

“Çün müdara vü hulûs etmiştik
 Ya niçin Avrupa’ya gitmiştik
 Gitmeyi ben sana evvelce dedim
 Hem düşün sen kim idin ben kim idim
 İlticâ-yı hüsemâ etmekten
 Padişah vasfı değil mi ehven
 İyi miydi size taklîd etsem
 Kıbrıs’a sonra beraber gitsem” (Süleyman Nazif, 1925: 6)

Süleyman Nazif, *İki Dost* isimli eserinde, kimi zaman hasım gibi görünen bu iki güzide şahsiyetin dostluğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatının ardından kaleme aldığı şiir de söz konusu dostluğa vurgu yapmaktadır. Süleyman Nazif’in ilk beş beytini aldığı bu şiirin ilk mısraları şöyledir:

“Hem muarız hem muvafıktı Ziya ile Kemal
 Şule-i berkıyyede mevcut iki kuvvet gibi” (1966: 155)

Süleyman Nazif, “yazılırken mürekkebine gözyaşları karıştığı pek belli olan bu beş beyit Namık Kemal’indir” ifadesini kullanır ve Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatının ardından duyduğu üzüntüye vurgu yapar. (1925: 4) Gerek Süleyman Nazif’in *İki Dost* adlı eserinde dile getirdiği hususlar ve Ziya Paşa’nın *Tahrîb-i Harâbât* karşısında sakin kalması gerekse Namık Kemal’in Ziya Paşa’nın vefatı karşısında kaleme aldığı şiir, bütün olumsuzluklara rağmen iki isim arasında kuvvetli bir rabitanın var olduğunu göstermektedir. Nitekim Namık Kemal, Ziya Paşa aleyhinde *Tahrîb-i Harâbât*’ı neşretmesine rağmen onun şahsiyeti hakkındaki fikirlerinde âdil davranır. Ziya Paşa’nın Adana valiliği esnasında vuku bulan rüşvet şayialarına itibar etmeyen Namık Kemal bir mektubunda, “Ziya Paşa, öyle Mühir-dârı’na falan sakal teslim eder mahlûklardan değildir. Adana halkının şikâyeti tezvir olsa gerek.” (Tansel, 2013: 209) diyerek Paşa’ya olan itimadını ortaya koyar.

2. Harâbât ve Tahrîb-i Harâbât Hakkında

Tahrîb-i Harâbât, Ziya Paşa’nın *Harâbât* adlı antolojisinin ilk cildini tenkit maksadıyla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla daha önce neşredilen eser *Harâbât*’tır. Bu bakımdan önce kaynak eser olarak *Harâbât* hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Harâbât, Ziya Paşa tarafından tertip edilen bir şiir antolojisidir. Üç cilt halinde telif edilen *Harâbât*’ın ilk cildi, eserin kapağında bulunan tarihten anlaşıldığına göre Hicrî 1291 yılının Şaban ayında Matbaa-i Âmire’de neşredilmiştir. Bu tarih, miladi olarak 1874 yılına tekabül etmektedir. Eserin kapağında şu not bulunmaktadır: “İsmiyle saadetlü Ziya Beyefendi Hazretlerinin şuarâ-yı mütekaddimîn ve muâsırîn âsârından bil’l-intihâb cem ve tertîb eylediği mecmûa-i müntehabâtdır.” Eserin başında Sâmi Paşazâde Sezâi’nin babası Abdurrahman Sâmi Paşa’ya ait süslü bir takriz yer almaktadır. Takrizin hemen ardından tevhid, münacat ve na’ta yer veren Ziya Paşa, böylece Klasik şiirin teamüllerine uygun bir şekilde eserine başlangıç yapar.

Sonrasında *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât* adlı manzum poetikasını sunan Ziya Paşa, antolojide dikkat ettiği hususları ve önceliklerini bu manzumede ortaya koyar. Selçuk Çıkla’ya göre *Harâbât Mukaddimesi*, Tanzimat sonrasındaki ilk manzum poetikadır. (2015: 49) Ziya Paşa, söz konusu manzum poetikanın sonuna manidar bir beyit ilave ederek mukaddimeyi sonlandırır. Bu beyit şöyledir:

“Me'mûl odur ki ehl-i irfân

Bu özrü tutar kabûle şâyân” (Ziya Paşa, 1291: sayfa numarası yok)

Yukarıdaki beyit, Ziya Paşa'nın, eserinden rahatsızlık duyacakları ve gelecek tenkitleri önceden sezdiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla *Harâbât'*ın ilk cildinin neşrinden sonra Namık Kemal'in tenkit uğraşına başlamasının Ziya Paşa için sürpriz olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Ziya Paşa, ehl-i irfan olanlardan anlayış beklediğini söyleyerek Namık Kemal'in istikbaldeki tenkitlerine ironik bir cevap vermiştir. Ziya Paşa, *Harâbât'*ın sadece ilk cildinin başına bir mukaddime eklemiştir. Müellifin daha sonra yayımladığı iki ciltte sadece seçilen şiirler yer almaktadır. Dolayısıyla eserin oluşturulma serüvenine ilk cildin başında yer alan manzum mukaddime yoluyla erişmek mümkündür. Türk, Arap ve Fars şairlerinin şiirlerine yer verilen *Harâbât'*ta, sadece eski dönem şairleri değil, eserin yazıldığı dönemde yaşayan ve Namık Kemal'in de aralarında olduğu bazı şairler ile müellifin kendisi de yer bulmuştur.

Tahrîb-i Harâbât (2) ise *Harâbât'*ın ilk cildini tenkit maksadıyla kaleme alınmıştır. Eser, müellifin bir mektubunda belirttiği üzere 'Ziya Paşa'ya müteallik bir mektup' olarak yazılmış ve aracılar vasıtasıyla Paşa'ya ulaştırılmıştır. Ziya Paşa'nın bu mektubun doğrudan Namık Kemal tarafından değil de aracılarla kendisine ulaştırılmasına darıldığı ifade edilmektedir. (Tansel, 2013: 322, 324) Ziya Paşa, *Harâbât'*ın “terkîbât, tercîât, tahmîsât, tesdîsât, kıtaât, rubâiyât, gazeliyât ve ebyât”tan mürekkep ikinci cildini neşrettikten sonra Namık Kemal tenkide devam ederek bu sefer *Takîb* isimli eseri kaleme almıştır. Ziya Paşa ise antolojisini oluşturmaya devam ederek *Harâbât'*ın mesnevilere yer verilen üçüncü cildini neşretmiştir. Önder Göçgün'e göre *Takîb*, *Tahrîb-i Harâbât'*a göre daha ağır hücumları ihtiva etmektedir. (1987: 67)

İlk olarak mektup halinde kaleme alınan *Tahrîb-i Harâbât*, telif edildikten çok sonra kitap halinde neşredilmiştir. Eser, ilk defa *Mecmua-i Ebüzzıya'*da 1881-1882'de tefrika suretinde yayımlanmıştır. (Uçman, 2014: 279) *Tahrîb-i Harâbât*, *Mecmua-i Ebüzzıya'*da peşi sıra değil aralıklı olarak neşredilmiştir. Söz gelimi manzum mukaddime birinci cildin on bir numaralı sayısında yayımlanırken daha sonra ara verilmiş ve ikinci cildin on dokuz numaralı nüshasında başka bir bölüm yayımlanmıştır. Eserin *Mecmua-i Ebüzzıya'*da neşredilmesi böylece yedi sayı halinde aralıklı olarak devam etmiştir. *Tahrîb-i Harâbât'*ın kitap olarak neşredilmesi ise 1886 yılını bulmuştur. Namık Kemal henüz hayatta iken *Tahrîb-i Harâbât'*ı kitap halinde neşreden Ebüzzıya Tefvik, eserin bazı kısımlarını sansürlemiştir. Bu duruma gerekçe olarak sansürlenmiş kısımların edebiyat eleştirisinden çok bazı şahsi garazlar ve siyasi dokundurmalar içermesini gösteren Ebüzzıya Tefvik, (Namık Kemal, 1303: 133) böylece eseri eksik olarak neşretmiştir. Bu durum, *Tahrîb-i Harâbât'*ın yer yer amacından saparak şahsi bir husumete kaynaklık ettiği düşüncesini güçlendirmektedir.

*Tahrîb-i Harâbât'*ı vücuda getirme maksadını bir mektubunda, “*Harâbât, mülkümüzde, bir dârü'l-fünûn-ı edep teşkiline çalışan Yeni Osmanlılar'ın mebnâ-yi teşebbüsâtına karşı âdetâ bir mey-hâne yapmak hükmünde olduğundan milleten, edeben, aklen, ahlâken, insaniyeten öyle birtakım türrehâtı câmi bir müntehabat tertibini, mecmâ-i kemâlât olan câmi-i Harâbât'a lâıyk görmediğim için mü'lâhazamı yazmak istedim”* (Tansel, 2013: 327) şeklinde dile getiren Namık Kemal, *Harâbât'*a türrehat yakıştırmasını yapmakla Ziya Paşa'ya dönük istihza ve tahkiri dile getirmiş olur.

*Tahrîb-i Harâbât'*taki eleştiriler bütünüyle dikkate alındığında, eserin yazılma sebebinin birinci derecede *Harâbât'*ın ilk cildinin başında yer alan *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât* adlı manzum

mukaddime olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Namık Kemal, *Harâbât*'ın ilk cildinin başında yer alan *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât*'a cevap mahiyetinde manzum bir mukaddime oluşturarak bunu *Tahrîb-i Harâbât*'a ilave eder. Bu manzum mukaddimedeki Namık Kemal, *Harâbât*'a ilişkin tenkitlerini özetler. Manzum mukaddimedeki sonra eserin asıl kısmına geçen Namık Kemal, burada da *Sebeb-i Tertîb-i Harâbât*'ı esas alır. Namık Kemal, manzum mukaddime ile alakalı eleştirilerini büyük ölçüde tamamladıktan sonra *Harâbât*'ın bölümlerini esas alarak tenkitlerini sürdürür.

Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*'ta yer yer Ziya Paşa'nın şiirlerinden bazı beyit ve mısralar sunarak onu kendi sözleriyle küçük düşürmeye çalışır. Böylece alaylı söylemin etkisi artırılmak istenir. Nitekim muhatabını onun silahıyla itibarsızlaştırmak, istihza için etkili bir yoldur. Eserin bazı yerlerinde Namık Kemal'in üslubu gittikçe sertleşir. Öyle ki Namık Kemal'in bazı ifadelerinde Ziya Paşa'ya yönelik açık tahkirlere rastlanır.

Tahrîb-i Harâbât'ın geneline baktığımız zaman Ziya Paşa'ya yönelik ironik bir hitabın varlığı görülmektedir. Abdullah Uçman'ın belirttiği üzere, Namık Kemal eserinde, Ziya Paşa'nın karışık zevkini, yanlışlarını ve ihmallerini de alaycı bir dille eleştirmektedir. (2014: 279) Namık Kemal, genellikle kendi cahilliğinden dem vurup Ziya Paşa'yı yüceltir gibi görünür. Paşa'ya çoğunlukla 'efendimiz' şeklinde hitap eden Namık Kemal, muhatabını överken yermeyi üslubunun ayırt edici söylemi haline getirir. Bu noktada anlatımın çoğunlukla ironik unsurlar barındırdığını söylemek mümkündür.

Tahrîb-i Harâbât ekseninde Namık Kemal'in Klasik Türk edebiyatı hakkındaki itirazlarını detaylı bir inceleme konusu haline getirerek neşreden M. Kaya Bilgegil, *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takîb* hakkında önemli ayrıntılara yer vermiştir. Namık Kemal'in tenkitleriyle ilgili bir yargıya varan Bilgegil, Namık Kemal'in tenkit metoduna dair şu ifadeyi kullanır: "*Namık Kemal'in tenkitlerinde dogmatik bir yol tuttuğu hükmüne vardık*" (1972: 10). Bilgegil, özellikle Namık Kemal'in eserlerinden numune göstermek suretiyle tenkidin hangi noktalarda edebiyat eleştirisi olmaktan çıkıp şahsi husumete dönüştüğünü gösterir. Bilgegil, daha da ileri giderek Namık Kemal'in Klasik edebiyata vakıf olmadığını ve bu yöndeki olumlu kanaatlerin çoğunlukla hatalı olduğunu belirtir. (1972: 278) Ahmet Tanpınar da Namık Kemal'in eskiye dair bulduğu kusurlarda çok sathi olduğu düşüncesindedir. (1992: 75) Hem Tanpınar hem de Bilgegil'in tespitleri, *Tahrîb-i Harâbât*'ı yazmaya iten nedenler arasında şahsî husumetin ön planda olduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan, alelacele davranan Namık Kemal, muhtemelen bir kısmını tashihe fırsat bile bulamadığı pek çok hususu *Tahrîb-i Harâbât*'a alarak yeni bir tenkit kapısının açılmasına zemin hazırlamıştır.

3. *Tahrîb-i Harâbât*'ta İstihza

Türkçe Sözlük'te, "gizli veya kinayeli bir biçimde alay" (2011: 1216) olarak tanımlanan istihza, lügatlerde ironi sözcüğünün karşılığı olarak da gösterilmektedir. İstihza; kinaye, alay, tariz ve ironi gibi söylem biçimlerinin yerine geçebilecek şekilde geniş bir kullanıma sahip olduğundan bu kavramlar arasında kesin bir ayırım kimi zaman güç olabilmektedir.(3) Dolayısıyla bu çalışmada istihza, 'alay yönü baskın ironik eleştiride bulunmak' şeklinde dikkate alınacaktır. Öte yandan, *Tahrîb-i Harâbât*'ta mecaz ve ironiye yer bırakmayacak denli bariz tahkirlere mevcuttur. Bunların yorumlanması, müellifin eseri vücuda getirme anındaki halet-i ruhiyesine ilişkin de bir fikir vermiş olacaktır.

Tahrîb-i Harâbât, *Mukaddime-i Manzûme* isimli manzum bir girişle başlar. Eser, bunun dışında herhangi bir bölüme ya da alt başlığa ayrılmaz. Müellif, *Harâbât* mukaddimesinden başlayarak antolojiye seçilen şiiirlere kadar olan kısım hakkındaki eleştirilerini sıralar. Bu itibarla *Tahrîb-i Harâbât*'ın ilk kısımlarındaki tenkitlerin daha çok *Harâbât*'ın bütününe dönük genel bir eleştiri olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle manzum mukaddime bittikten sonra eleştiriler hususileşir ve antolojiye seçilen şiiirlere, şiiirlere ya da Ziya Paşa'nın görüşlerine hücum etmek şeklinde nokta atışı eleştiriler yapılır. 'Hücum etmek' tabirini kullanıyoruz, çünkü Namık Kemal, eser boyunca azalmayan bir kararlılıkla muhatabına itirazlarda bulunur ve bu itirazlar yer yer tahkire dönüşür.

Tahrîb-i Harâbât'ta, Ziya Paşa'ya yöneltilen ilk alaylı söylem, *Harâbât*'ın tertip edilmesinin lüzumsuzluğuna dairdir. *Harâbât* müellifinin beklentileri karşılamadığını belirten Namık Kemal, *Harâbât*'ın tertibi hakkındaki düşüncesini şöyle dile getirir:

"*Ey câmi'-i mecma'-i kemâlât!*

Lâzım mı idi bize Harâbât?" (Namık Kemal, 1303: 4)

Namık Kemal'in *Tahrîb-i Harâbât*'ta istihzayı kullanmada en sık başvurduğu yöntemlerden biri de, ünlem cümlesine başvurmadır. Bu hususta oldukça mahir olan Namık Kemal, ironi içeren ünlem cümlelerini istihzanın göstergesi olarak kullanır. Yukarıdaki beyitte, *Harâbât*'ın gereksizliğine ilişkin inancını açık bir şekilde ortaya koyan müellif, sonraki eleştirilerinin de bu yönde olacağı noktasında okura ön bilgi verir.

Müellif, manzum mukaddimenin devamında da *Harâbât*'ın vücuda getirilmesine anlam verememe pozisyonunu değiştirmez. Eserin gereksiz yere telif edildiğini ima eden Namık Kemal, istifhamda bulunarak Ziya Paşa'yı itham eder:

"*Bilmem neden ettin intihâbı?*

Meydâna getirdin ol kitâbı!" (Namık Kemal, 1303: 4)

Manzum mukaddimenin son kısmında *Harâbât*'ın kıymetten düşürölme ve itibarsızlaştırılma arzusunu daha güçlü bir şekilde dile getiren Namık Kemal, özellikle Nevres (4) üzerinden Ziya Paşa'ya yüklenerek Nevres'in *Harâbât*'a alınmasına ve şiiirlere çokça yer verilmesine itiraz eder:

"*Nevres okunur belâ mıdır hîç?*

Şâ'irliğe âşinâ mıdır hîç?

Bir ehl-i kemâl eliyle heyhât

Bir har ola dâhil-i Harâbât!" (Namık Kemal, 1303: 12)

Nevres için 'har' (eşek) tabirini kullanan Namık Kemal, onun *Harâbât*'a bir ehl-i kemâl eliyle alınmasına da mana veremez. Namık Kemal'in Ziya Paşa hakkında *ehl-i kemâl* tabirini kullanmış olması istihza maksadıyladır. *Ehl-i kemal* diye söz ettiği Ziya Paşa'yı, bir eşiği (!) *Harâbât*'a dâhil etmekle suçlayan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın ehl-i kemal olduğundan şüphe duyduğunu alaylı bir ifade ile ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda muhatabını tahkir eder. Namık Kemal, bu vesileyle Nevres'e olan husumetini bir kez daha ifade etmiş olur. Bir mektubunda Nevres ile alakalı, "*ben zâti o herifi sevmem*" (Tansel, 2013: 334) ifadesini kullanan Kemal, başka bir mektubunda ise Nevres'i kıskanması için hiçbir sebep olmadığını dile getirir ve "*bu yaşta Divanıımı toplasam Nevres Divanının iki mislini tecavüz eder..."* (Tansel, 2013: 328)

şeklindeki sözleriyle Nevres'le aralarında kâbil-i kıyas olmadığını ima eder. Mithat Cemal Kuntay da Nevres'in, Magosa'da sürgün halinde bulunan Namık Kemal hakkında yazdığı,

“Şöhret-i kâzibesini vermiş ona bir nâm,

Ne gezer yoksa o noksan-ı mücessemde kemâl”

beytini delil göstererek, Nâmık Kemal'in Nevres'e yönelik tutumunda çok da haksız olmadığını hatırlatır. (2019: 727-728)

Mukaddime-i Manzûme bölümünden sonra eserine başlangıç yapan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın *Harâbât'* ta izlediği yöntemi de eleştirir. Ziya Paşa'nın şairleri imtihana çekmesiyle ilgili sözünü alıntılaman Namık Kemal, hasmını yine hasmının sözleriyle alaya alır:

“Hem rütbelerince âcizâne

Çektim şu'arâyı imtihâne

Bu rütbe ile imtihan işini düşündükçe kendimi Dâr-ı Şûrâ'da zann ediyorum. Yüz başı, mülâzımı nasb eder gibi şâirlere imtihân ile tayîn-i meziyyet -zâhir- yeni çıktı. Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı” (Namık Kemal, 1303: 20)

Ziya Paşa, şairleri kimi hususiyetlerine göre değerlendirerek *Harâbât'* a alır. Paşa'nın böyle bir metot izlemesi, Namık Kemal'e garip gelir. Bu durum karşısında kendisini Dâr-ı Şûrâ'da zannettiğini belirten müellif, şairleri imtihan etmenin yeni bir icat olduğunu söyler. Ziya Paşa'nın *Terkîb-i Bend'* inde yer alan *“Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı”* (2014: 12) ibaresine atıfta bulunan Namık Kemal, hem istihzaya başvurur hem de Paşa'yı kendi silahıyla mağlup etmeye çalışır. Namık Kemal, Ziya Paşa'nın antolojiyi tertip etme usulüne alaylı bir biçimde hücum etmeyi sürdürür:

“Göstermek için hatâ, savâbı

Her şiveden ettim intihâbı”

sözü acebî'l-acâyib değil midir? Hiç hatâ ve savâb göstermek için müntehabât mecmûası mı yapılır?

Demek ki bu eserde eş'ârın hem en güzelleri, hem en fenâları intihâb edilmiş!” (Namık Kemal, 1303: 21)

Ziya Paşa'nın yanlış ve doğruları göstermek için her şiveden şiir seçmesini kabul edilemez bulan Namık Kemal, eğer durum böyle ise *Harâbât'* in hem güzel hem de kötü örnekleri içerdiğini, dolayısıyla eserin iyi bir antoloji olmadığını alaylı bir şekilde ifade eder. Çünkü Namık Kemal'e göre, iyi bir müntehabât mecmuasında kötü örneklerin bulunmaması gerekir. Böyle bir esere, intihâb edilen yani seçilen eserler girmelidir. Seçim işi ise o türün en iyi örnekleri arasından yapılmalıdır. Ziya Paşa, problemleri de eserine alarak Namık Kemal açısından antolojinin varlık nedenine taban tabana zıt bir tercihte bulunmuştur. Ziya Paşa'nın bu hususta kendi eliyle muhatabının tuzağına düştüğü açıkça görülmektedir.

Öte yandan Ziya Paşa'nın *Harâbât'* ı ikbâl için derlediğini ima eden Namık Kemal, bu hususu da alaylı bir şekilde dile getirir:

“Harâbât' in ceminden maksad inâyât-ı bî-gâyât-ı pâdişâhîden mahrûmiyyet cihetiyle bir vesîle-i istirahat ve işfâk ve zerâ-i ikbâl ve istihkâk ise ona diyecek yok. Öyle olmayıp da hikmet-i edebi meydâna koymak ise ekâbir sâyesinde vücûda gelecek terekkiyât-ı edebîye millet'in ifsâd-ı ahlâkından başka bir şeyi müntic olmayacağı hâtıra geldikçe insân öyle şiire, vezniyle, kâfiyesiyle, sanatıyla, filânıyla beraber gâv-ı zemîni eğlendirmek veyahud harâret-i merkeziyye ile bir kat daha şaşaalannmak için döne döne yerin dibine geçsin demekten başka bir söz bulamıyor” (Namık Kemal, 1303: 27-28)

Namık Kemal, yukarıdaki satırlarda Ziya Paşa'yı yakından tanıdığını da ima etmiş olur. Bu eleştiriler, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Paşa hakkındaki şu sözlerini hatırlatır: “İşte zeki ve girgin bir devlet adamı, hürriyet âşığı, sırasına göre rind ve kalender, fakat daima muhteris ve zengin hayata düşkün, yaratılıştan büyük devlet adamı edalı, erişmek için çırpınan, fakat ikbâlin eteğini tutmakta beceriksiz...” (1988: 309) Namık Kemal, bir mektubunda *Harâbât*'ın neşrine niçin karşı çıktığını izah ederken de yukarıdaki tenkitlerini doğrular tarzda şu ifadelere yer verir: “Beyimizi bu kadar hürriyet-perverliği ile beraber dalkavukluktan bir türlü vazgeçiremedik. *Harâbât*'ı cem etmekten maksadı edebiyatımıza hizmet değil, kasidelerini neşr ile Saray'a i'lân-ı hulûs ve ubûdiyyet eylemektir.” (Tansel, 2013: 346)

Harâbât'ta Nef'î ve Nâbî'nin memleketlerinin konu edildiği ifadeler de Namık Kemal'in gözünden kaçmaz ve söz konusu şairlerin memleketlerinden söz eden Ziya Paşa'nın şu mısraları tenkit edilir:

“Yaptı iki taşralı bu hâli
Vanlı birisi biri Rehâlî
Ya'ni biri Nef'î-i suhan-ver
Hem diğeri Nâbî-i mu'ammer” (Namık Kemal, 1303: 29)

Bilindiği üzere Nef'î Erzurumludur. Bir sehiv neticesinde Ziya Paşa'nın Nef'î'yi Vanlı olarak zikretmesi Namık Kemal'i hiddete getirir:

“Ey vâkıf-ı her-mekâmı Rûm'un!

Bir adı da Van mı Erzurum'un?

Bu kadar tettebbu ve tevaggul ile beraber şuarâ-yı Osmâniyye'nin eski itikâdca reisü'r-rüesâsı add olunan Nef'î Van'da değil Erzurum'a tâbi (Hasankala)sında vücûda geldiğini Van'lı olmak şöyle dursun hiç bir vakit bir münâsebetle Van eyaletinin hududuna dahi uğramadığını bilmiyorsunuz! Demeye dilim varmıyor...” (Namık Kemal, 1303: 30-31)

Namık Kemal, muhatabını şiddetle tenkit etmeye başladıktan sonra *bilmiyorsunuz* sözcüğü ile taarruzunu zirveye çıkarsa da ustalıklı bir geriye dönüş ile söylemi tersine çevirir. Burada, “*demeye dilim varmıyor*” ifadesi, tek başına istihzanın yükünü çeker. Böylece Ziya Paşa, aynı anda hem bu sözlerin hedefi olur hem de olmaz. Aslında Ziya Paşa'nın olası bir sehviden hareketle ağır ithamlarda bulunmak, Namık Kemal'in münekkit şahsiyetine gölge düşürür. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal'in iyi bir münekkit olmadığını iddia ederken onun insanların zaaflarına karşı merhametsiz oluşunu delil olarak gösterir. (1992: 75) Ancak *Tahrîb-i Harâbât*, muhatabındaki en ufak bir gediğe bile müsamaha göstermeyecek bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Namık Kemal'in yukarıdaki tavrının eserin bütünüyle uyum içinde olduğu görülmektedir.

Namık Kemal'in alaya aldığı hususlardan bir diğeri de, Ziya Paşa'nın Doğu'da tiyatronun olmayışını coğrafî şartlara bağlamasıdır. Nitekim Ziya Paşa, Fransız edipler Racine ve Lamartine'nin Nef'î gibi bir kaside yazmalarının mümkün olmadığını kaydettikten sonra,

“Mümkün mü Senâî vü Ferezdak
Molyer gibi bir tiyatro yazmak!” (Namık Kemal, 1303: 49)

beytiyle de İran şairlerinden Senâî ve Ferezdak'ın bir tiyatro yazmalarının mümkün olmadığını söyler. Bu karşılıklı imkansızlığı,

“İklîmde hükmü yok mu farkın,
Vaziyeti bir mi Garb u Şarkın?” (Namık Kemal, 1303: 51)

beytiyle izah etmeye çalışan Ziya Paşa’ya karşı Namık Kemal alaylı bir cevap verir:

“Acabâ itikâd-ı devletlerince güneş doğduğu zamân ziyâsı Îrân ve Bağdâd’a daha evvel dokunmakla oralarca tiyatrunun imkân-ı husûlünü nez’ eder bir kâide-i hükmiyye mi vardır? Yoksa Paris’te güzel komedyâ yazılmak vaziyet-i mevkiyye avârızından bir hâl midir?” (Namık Kemal, 1303: 52)

Ziya Paşa’nın manzum mukaddimesinin pek çok yerine itiraz eden Namık Kemal, Paşa’nın divan sahiplerini överek onların bu sayede kalıcı olacağını belirten sözlerini de alaya alır. Bir divan sahibi olmanın, kalıcılığı sağlamaya yetmeyeceği fikrini savunan Namık Kemal; vezinli ve müstehzi bir dörtlük yazarak bu görüşünü muhatabına iletir:

“Ta haşre kadar durur mukarrer

Sâhib-i dîvân olan hünerver”

beyti hiç bir şeye benzedi mi ya? İnsâf buyurulsun yarın bende bir delilik tutturur ve meselâ:

“Emîn-i sâbıkda tullâbı

Lühûkum keteb aklâmı

Bulam Firdevs-i cennetde

Efendimle cemî’ânı”

yolunda birkaç bin beyit söyleyerek bir dîvân tertîb eylessem haşre kadar mukarrer veya tabîr-i sahîhle marûf olacağım öyle mi? Bu beşâret-i karîn-i sıhhat, yani makbûl bir rivâyet ise ebnâ-yı beşer için ne büyük saâdet! O hâlde herkes “ne revâ şöret için Zemzem’e olmak bevoâl” musramı vird-i zebân ve mevzûn u mukaffâ bir alay hezeyân ederek bu cihân-ı fânide nâmını ibkâ etmeye çalışsın!” (Namık Kemal, 1303: 57)

Namık Kemal’in itirazını değerlendirmeden önce, Ziya Paşa’nın “divan sahibi olmak” ile “haşre kadar mukarrer olmak” arasındaki ilişkiyi hangi makamda dile getirmiş olabileceğini düşünmek gerekir. Gerçekten de bir divan sahibi olmak, şöreti ve tanınırlığı sağlamayabilir. Bu nokta-i nazardan her divan sahibinin haşir vaktine kadar payidar kalacağını söylemek, Namık Kemal’in mezhebince hata olur. Nitekim divan sahibi olup günümüze bir iz bırakmamış ya da edebiyat tarihlerinde kendisinden hiç söz edilmemiş şairler mevcuttur. Öte yandan Klasik şiirimizde mürettep bir divan tertip etmek, şairliğin önemli kıstaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Böyle bir divan, Ömer Faruk Akün’ün de işaret ettiği üzere şairin şiirlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. (Akün, 2013: 61) “Divan tertibi şair için bir idealdir. Bu iş tek bir hamlede ilham eseri olarak telifte bulunmaya benzemez.” (Okuyucu, 2015: 125) Bu gönderme, aynı zamanda Ziya Paşa’nın ‘hünerver’ ifadesi ile de uyum içindedir. Yani divan tertip etmenin güçlüğüne işaret babında divan sahibini ‘hünerver’ olarak tavsif etmek tabiidir. Bu nedenle, Namık Kemal’in, divan tertip etme hususundaki istihzası, Ziya Paşa’nın söylemini bir nevi bağlamından çıkararak okumak olarak da kabul edilebilir. Ancak şu noktadan Namık Kemal’in hakkını teslim etmek gerekir ki, o, şiirin dikkat gerektiren bir uğraş olduğuna ve şiir yazmanın herkesin harcı olmadığına dikkat çekmektedir. *Tahrîb-i Harâbât*’taki tavrını başka yazılarında da sürdüren Namık Kemal, sözgelimi *Cezmî*’de, şairin kim olduğundan bahis açarken, “yalnız on beş heceyi efâil ü tefâile tevfiik etmeye yirmi sekiz

kelimeyi birbirine kâfiye yapmaya muktedir olanlar değil" (1303: 21) diyerek şairliğin sadece vezin ve kafiye maharetinden ibaret olmadığını bir kez daha tekrar eder.

Namık Kemal, alaya başvururken kimi zaman nükteden yararlanmayı da ihmal etmez. Nitekim Ziya Paşa'nın Fuzûlî hakkındaki sözlerine mukabil Namık Kemal, nüktedanlığını konuşturur. Namık Kemal, muhatabının Fuzûlî hakkındaki söylemini alelade bulduğunu ima ederek istihzada bulunur:

"Hele Fuzûlî için tanzîm buyurulan

"Yanıktır o âşıkın kitâbı

Nazmında kokar ciğer kebâbı."

beytini okudukça kendimi Harâbât'da değil Bahçekapısı lokantalarında zann ediyorum. Aff buyurursunuz amma şu "ciğer kebâbı" mazmûnuna ne kokmuş söz, ne iğrenç tasavvur! demekten bir türlü kendimi alamayacağım. Fuzûlî Dîvân'ını kedi yavrusları için mi söylemiş; yoksa Arnavudların manda yuttu dedikleri meşhûr kitâb mıdır?" (Namık Kemal, 1303: 81)

"Kendimi *Harâbât*'da değil Bahçekapısı lokantalarında zann ediyorum" ifadesinde hem *ciğer kebâbı* ibaresine dair bir nükte mevcuttur hem de Ziya Paşa'yı alaya alıp onu aşağılama isteği söz konusudur. Bahçekapısı, İstanbul'un bir dönemine damgasını vurmuş semtlerden biridir. Eminönü-Sirkeci civarında bulunan Bahçekapısı, bir dönem İstanbul'un bekâr odalarının, kayıkhanelerinin, salaş yerlerin merkezidir. Öyle ki yapılan ahlaksızlıkları ortadan kaldırmak için II. Mahmud zamanında buraya baskın yapıldığı ifade edilmektedir. Baskın sonrasında bölgenin temizlendiği ve bu civarda bulunan ve 'Melek girmez sokak' diye anılan yerin hilâfına adı Hidayet Camii olan bir mabet inşa edildiği nakledilmektedir. (Koçu, 1960: 1794) Bu itibarla, Bahçekapısı lokantalarından Ziya Paşa'nın tabirini alaya almak maksadıyla söz edildiği, açıkça anlaşılmaktadır.

Tahrîb-i Harâbât müellifi Namık Kemal, şairlerin kalitesinin onların memleketleri ile ilişkili olduğuna dair düşünceyi de anlamsız bularak alaya alır. Nitekim Ziya Paşa, Rûhî ile Hâmî'den söz ederken her ikisinin Iraklı olmasına atıfta bulunarak iyi bir şair olmalarında Iraklı olmalarının rolünün de bulunduğunu iddia eder. Namık Kemal ise bu durumda her Iraklı'nın iyi bir şair olması gerekeceğini, bunun da imkânsız olduğunu şu alaylı mukayese ile dile getirir:

"Bir de lütfen afo buyurunuz bir şey daha ihtâr edeceğim: "çün ikisi de Irakdandır; ehl-i dil u sâhib-i sühandır" beytine bakılırsa Irakdan zuhûr eden adamların umûmu hem ehl-i dil ve hem sâhib-i suhan olacak. O hâlde devlet edebiyât için (bir Encümen-i Dâniş) tertîb etmek istese İstanbul'da ne kadar Kürd ve Bağdad'lı var ise cümlesini ona âzâ etmek lâzım gelmez mi? Re'y-i âlîlerince Müntefik Aşîretindeki bedevîlerin umûmu birer şâir-i âteş-zebândır; demek oluyor. Yine tekrâr edem: "Sübhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl" (Namık Kemal, 1303: 85)

Ziya Paşa'nın Iraklı olmayı şairlik için bir ölçüt saymasına sinirlenen Namık Kemal, tepkisini Ziya Paşa'nın *Tercî-i Bend*'inde yer alan 'Sübhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ûkûl' cümlesi ile ortaya koyar. Bu ifade, *Tercî-i Bend*'de yer alan tekrar mısraıdır. Namık Kemal, hayret ve şaşkınlığının derecesini göstermek ve Paşa'yı alaya almak maksadıyla muhatabının bu sözünden yararlanır.

Namık Kemal, *Harâbât*'ta kendince muğlak gördüğü bazı ifadeleri de alay konusu yapmaktan kaçınmaz. Ziya Paşa'nın bir beytinde yer alan "çok" ve "yok" ifadelerinden hareketle anlamın belirsiz olduğunu savunan Namık Kemal, Ziya Paşa'yı sırf şiir yapabilmek için kafiye ve vezne başvurmakla itham eder:

"Yok Rumda mesnevî demiş çok

Îrâna kıyâs olunsa hiç yok.

beytini insân gözünün önüne alıp da okudukça eş'ârımız hakkında Nef'î'nin "hemân bir ol kadar vardır ki mevzûn u mukaffadır." mısramı tekrâr tezkâr etmekten başka hâtıra ne gelir? (...) Allah için olsun şurasını anlayalım! Rumda mesnevî söylemiş şâir çok mu yok hiç mi yok? (...) İnsan böyle câmiü'l-nakîzeyn sözlerin şiir sâyesinde âlem-i edebiyâtâ dâhil olduğunu görünce bir şâirin hânesini yanarken müşâhede eylese inanmayacağı gelmez mi?" (Namık Kemal, 1303: 98-99)

Ziya Paşa'nın, İran'a kıyasla Rum'da mesnevinin çok olmadığı şeklindeki beyanında, yok ve çok sözcüklerinin birden fazla ve tezat oluşturacak şekilde kullanımından doğan bir karışıklık söz konusudur. Namık Kemal, bu karışıklığı gerekçe göstererek Paşa'ya serzenişte bulunur: "Allah için olsun şurasını anlayalım!" diyerek muhatabını hafife alan Namık Kemal, Paşa'nın tezat ağırlıklı beytini de şairin yalanı olarak tavsif eder.

Tahrîb-i Harâbât müellifinin Ziya Paşa'ya alaylı bir şekilde hücum ettiği noktalardan biri de edebiyat tarihine ilişkindir. Ziya Paşa, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden bahsederken dört yüz senedir bu esere emsal olabilecek bir mevlid kaleme alınmadığını söyler. Namık Kemal ise Süleyman Çelebi'nin üzerinden beş yüz elli yıl geçtiğini belirterek Ziya Paşa'nın bu süreyi dört yüz seneye indirmesine itiraz eder ve istifham yolu ile şu alaylı mukabelede bulunur:

"Dört yüz seneden beri efâzıl

Bir söz demedi ana mümâsil."

beyti ne mütâlaa ile îrâd buyurulduğunu suâlê cesâret eylesem, acaba mazûr tutulur muyum? Ayb değil a; anlayamadım!" (Namık Kemal, 1303: 100)

Namık Kemal yukarıda da görüldüğü üzere istihzayı yaparken ustaca davranır. Kendisini sual makamında imiş gibi gösterirken gerçekte muhatabının yanlışını bulup zafer naraları atan bir muzaffer edasına bürünen Namık Kemal, 'ayb değil a; anlayamadım!' diyerek, hem Paşa'nın sözünü kıymetten düşürmeye çalışır hem de noksan kabul ettiği hususun gerçekte basit bir hataya dayandığını ima eder.

Tahrîb-i Harâbât müellifi, Ziya Paşa'nın Şeyh Gâlib hakkındaki tespitine de itiraz eder. Nitekim Ziya Paşa Şeyh Gâlib bahsinde, onun *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisini övmek için şairin sanki sadece bu kitap için âleme geldiğinden bahisle *Hüsn ü Aşk*'a olan hayranlığını dile getirir. Ancak Namık Kemal, bunu bir haksızlık olarak görür ve böyle bir durumda Şeyh Gâlib'in diğer eserlerinin 'fazlalık' olarak telakki edileceğini belirterek Ziya Paşa'ya karşı çıkar:

"Şeyh Gâlib merhûm için, *Hüsn ü Aşk*'ını tarîf yolunda îrâd buyurulmuş olan:

"Gelmiştir o şâ'ir yegâne

Gûya bu kitâb için cihâna!"

beytinde bir nevi tenâkuz görünmez mi? Re'y-i âlilerine bakılırsa Şeyh Gâlib hem bir şâir-i ferîd olmak ve hem de Hüsn ü Aşk'ı âsâr-ı ber-güzîdeden olarak, sâir şüirleri zevâid kabîlinden bulunmak iktizâ

ediyor. Bir şâir yalnız bir eser meydâna koymakla nasıl yegâne vasfına lâıyk olabilir? Bir kâfiye hatırı için bu kadar açık bir mantıksızlığa cevâz var ise, orasına ne diyelim?" (Namık Kemal, 1303: 107-108)

Namık Kemal, yukarıdaki ifadelerinde, kafiye hatırı için nazma başvurmak ile itham ettiği Ziya Paşa'yı alaya almaktadır. O, vezin ve kafiye hatırına böyle bir yola başvurulduğu düşüncesindedir. *Hüsn ü Aşk*'ı takdir ederken mübalağaya başvuran Ziya Paşa'ya itiraz eden Namık Kemal, kafiye hatırı için mantıksızlık yapıldığı düşüncesindedir. Bu düşünce, Ziya Paşa'ya dönük bir tahkir de içerir. Namık Kemal'in bu yaklaşımının tenkit sınırları içerisinde değerlendirilemeyeceği açıktır. *Hüsn ü Aşk* gibi zirve bir eserin Ziya Paşa tarafından çok beğenilmesi ve eserin değerini ortaya koymak için yapılan bir benzetme, edebî çerçevede normal karşılanmalıdır. Ancak Ziya Paşa'nın mantıksızlıkla itham edilmesi, bu hususun göz ardı edildiğini ve ne pahasına olursa olsun Ziya Paşa'nın beğenilerinin, tercihlerinin *Tahrîb-i Harâbât* müellifince kabul görmediğini gösterir.

Tahrîb-i Harâbât müellifinin Ziya Paşa'ya hücum ettiği ve onu alaya aldığı hususlardan biri de sevgilinin tasviri ile alakalıdır. 'Divan şiirinin sevgili tasviri' hakkında, daha önce yaptığı kimi eleştirilerini bu sefer Ziya Paşa'ya tevcih eden Namık Kemal, *Harâbât* müellifinin sevgiliye ilişkin nitelemesini garip bulur ve bu durumu bir nükte ile izah etmeye çalışır. Söz konusu nüktede, Ziya Paşa'ya dönük tarizi sezmek hiç de zor değildir:

"Serverler eflâke ser çekmiş misâl-i kadde yâr." mısrasında kaddi ta'vîf olunan "yâr" gulyabânî midir? Yoksa bazı mesellerde işittiğimiz başı gökte, ayakları yerde umacı Arab mıdır? Bir vâiz, eger filân gece, filân namaz edâ olunursa, mükâfaten insân başı maşrıkdâ ayağı mağribde bir huriye mâlik olur; demesi üzerine sâmiünden birinin: -Vâiz efendi! Fakîr o namazı kılarım; fakat mükâfâtı olan huriyi istemem; çünkü ben başının yanında iken ayakucunda veya vasat-ı bedende bir münasebetsizlik zuhûr edebilmesinden emîn olamam!- dediği mutâyebât-ı edîbede meşhûr olan hikâyetedendir. O kiblede öyle (Uc bin Unuk) gibi eflâke ser çekmiş olan ve meftûnları için ayağına yüz sürmekten başka bir hâle vusûl mümkün olmayan (yâr)dan fâriğ olsak haklı değil miyiz?" (Namık Kemal, 1303: 126)

Uc bin Unuk, İsrailiyat kaynaklı efsanevî bir devin adıdır. Efsaneye göre denizler yükseldiğinde, su ancak topuklarına kadar çıkmakta, yürüdüğünde toprağı titretmekte, ağladığında gözünden yaşlar akmakta, susadığında ağzını nehre dayayıp suyu kesmekte ve yılda iki defa uyumaktadır. (Bozkurt, 2012: 34-35) Bu dev, bir tür Tepegöz ya da Gargantua olarak da düşünülebilir. Namık Kemal'in benzetmesi, *Bahar-ı Dâniş Mukaddimesi*'ndeki ve *Mukaddime-i Celâl*'deki tenkitleri hatıra getirmektedir. Nitekim bu mukaddimelerde de Namık Kemal, Klasik şiirin sevgili betimlemelerinin realiteden uzak olduğu tezini savunmaktadır. Söz gelimi *Mukaddime-i Celâl*'de, Klasik şiirin sevgili tasvirleri şöyle tenkit edilir:

"...Hançerini Merih'in göğsüne saplamış memdûhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş; cehennemî alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış; bağirdıkça arş-ı a'lâ sarsılır, ağladıkça dünyâ kan tûfânlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, boyu kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılış kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı maşûklarla mâl-â-mâl göreceğinden kendini dîvler, gulyabânîler âleminde zanneder." (Namık Kemal, 1315: 5-6) (5)

Görüldüğü üzere, Klasik şiirin sevgili tasvirleri, pek çok kez Namık Kemal'in tenkidine maruz kalmıştır. Tasvir edilen maşukların efsanevî karakterde olmaları, sevgilinin portresi çizilebilir bir mahiyette olması gerektiği yönündeki düşüncüyü beslemektedir. Nitekim Namık Kemal, yazılarında edebiyatın insan ve toplumla olan münasebetine yeri geldikçe değinmiş bir

muharrirdir. Bu bakımdan, kabul edilebilir bir sevgili tasvirinin aksini düşündüren “*Serverler eflâke ser çekmiş misâl-i kadde yâr*” benzetmesinin Namık Kemal’in tepkisi çekmesi olağandır.

Namık Kemal, kimi zaman *Tahrîb-i Harâbât*’ta konu haricine çıkararak başka meselelerden dolayı Ziya Paşa’yı hedef alır. Bunlardan biri de Ziya Paşa’nın Mehmed Emin Âli Paşa hakkında sarf ettiği sözlerdir. Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz’e sunduğu kasidesinde Avrupa’ya gidiş nedenini ifade ederken Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa’nın kendisine yönelik düşmanlığında ısrarcı olduğuna vurgu yapar:

“*Yalvardım i’tizâr u tazarrû’lar eyledim*

Asla tağyîr etmedi kîn ü husûmeti”

Namık Kemal, bu ifadelerden hareketle Ziya Paşa’yı alaya alır ve onu samimiyetsizlikle itham eder. Namık Kemal’in bu husustaki tenkidi şöyledir:

“*Yalvardım i’tizâr u tazarrû’lar eyledim*

Asla tağyîr etmedi kîn ü husûmeti”

buyurulmuş. Hâlbuki den beri (6) hangi memûriyyetde bulunulduysa kendisini tahkîr ve itirâzlar altında eze geldiğinizi biraz ahvâl-i mülke vâkıf olanların cümlesine malûmdur. Zafer-nâme gibi âsâr-ı ber-güzîdelerinin her biri gerek onun ve gerek refikinin gönüllerine helâklarını tesrî’ edecek derecelerde tesîr eylediğini de herkes bilir. Bunların arasında bir de yalvarmaklar, itizârlar, tazarrular var idi. Âleme karşı seyriâtından bahs eylediğiniz adamların mecâlis-i tenhâyîde eteklerini öper, hüsn-ü teveccühlerini mi niyâz buyurdunuz? Estağfirullâh! Biz uluvv-ü fîtrat-ı seniyyelerini bu denâetden dâima berî biliriz”. (Namık Kemal, 1303: 133-134)

Namık Kemal soru sorarak, şaşırma ve ünlem cümlesinden faydalanarak ironik bir söyleme başvurmaktadır. Bu söylemde alay ve tahkir söz konusudur. Münekkidin maksadı, Ziya Paşa’ya yöneltilen suçlamaların yerinde olduğunu dile getirmektir. Nitekim muhatabına yönelttiği tenkitlere taraftar değilmiş gibi görünme, *Tahrîb-i Harâbât* müellifinin sık başvurduğu yollardan biridir. Bu minvalde, Ziya Paşa’yı ‘denâetten berî bilme’, aslında onu denâet ehlinde bilme manasına da gelecek şekilde kullanılmıştır. Böylece istihzaya tahkir de ilave edilmiştir. Muhatabının sözlerindeki gediklerden ustalıkla içeri girme ve onu kendi silahıyla tuzağa düşürme, Namık Kemal’in sık başvurduğu yollardan biridir. Nitekim Ziya Paşa’nın tazarruda bulunmayı itiraf etmesi, onu bu meselede zor durumda bırakmıştır. Öte yandan bu meselede Namık Kemal gibi düşünen İsmail Hami Danişmend de, Ziya Paşa’nın Mehmed Emin Âli Paşa’ya dair sözlerinde samimiyetsiz olduğu inancındadır. (1972: 213)

Tahrîb-i Harâbât’ın sonunda, eserin en dikkat çekici ve kapsamlı istihzası yer almaktadır. Bu kısım, *Tahrîb-i Harâbât*’ın telif nedenine ilişkin bir değerlendirme içermektedir. Buna göre, müellifin, salık olduğu mezhebe mugayir birtakım sözlere tesadüf etmesi onu müteessir etmiş ve bundan dolayı söz konusu eser kaleme alınmıştır. Bu noktada eserin isminden hareketle iştikaka başvuran Namık Kemal, esas gayesinin *Harâbât*’ı tahrib etmek olmadığını iddia eder. Eserinin adının *Tahrîb-i Harâbât* olduğunu unutmaması mümkün olmayan müellif, üslubunu yumuşatmış gibi görünmesine rağmen gerçekte Ziya Paşa’ya karşı istihza ve küçümseme ile yaklaşmaya devam eder:

“*Şu ifâdât ve tasdiâtдан murâd-ı maksadı-ı âcizânem Harâbât’ın gerek mukaddime ve gerek mündericâtında dinen ve siyâseten ve edeben ve hakîkate bi’l-iftihar sâlik olduğum mezhebe mugayir birtakım sözlere tesâdüf eylediğimden dolayı hâsıl olan ye’s ü melâl-i âcizânemi esbabıyla beraber arz*

etmektedir. Yoksa *nefs-i kemterânemi ser-halka-i rindân-ı zamân ve yârân-ı safâya muktedâ-yı irfân olan zât-ı devletlerinin nüzhet-gâh-ı tabîat ve bina-kerde-i himmet ve marifetleri olan Harâbât'ın tahrîbine imza-keş-i iftâ olabilecek ulemâ-yı edebden addetmek hadd-i hakîrânemden hâric olduğunu bilir ve her cihetle vuku bulan hatîat-ı âcizânemden dolayı afv-ı devletlerini niyâz ederim. Ol babda ve herhâlde emr ü fermân Hazret-i veliyyü'l-emrindir.*" (Namık Kemal, 1303: 159-160)

Nefs-i kemterânem, hadd-i hakîranem, hatîat-ı âcizânem gibi kendisini nihayet tevazuda gösteren ve özür mahiyeti taşıyan ifadeler, gerçekte müellifin maksadını ortaya koymaktan uzaktır. Eserin genelinde yapıcı ve insafı bir eleştiri göstermeyen Namık Kemal, edîb olmanın verdiği bir nezaketle, tüm tenkitleri için özür yerine geçmesini beklediği bir hatimeye yer verir. Ancak dikkatle incelendiğinde, Namık Kemal'in bu rücusunun da aslında istihzanın bir parçası olduğu ve eserin etkisini güçlendirmeyi amaçladığı fark edilmektedir.

4. Tahrîb-i Harâbât'a Dair Bir Tashih

Tahrîb-i Harâbât'ın Mecmua-i Ebüzzıya'da neşredilen tefrikalarını ve daha sonra kitap halinde basılan matbu nüshalarını incelerken, matbu nüshalara yansıyan bir hata dikkatimizi çekti. Ziya Paşa'nın *Harâbât'a* kendi şiirlerini alması meselesiyle alakalı olan bu hata, hem ciddi bir yanlış anlaşılmaya hem de tutarsızlığa sebebiyet vermektedir. Söz konusu mesele, Magosa sürgününde bulunan müellifin alaya aldığı hususlardan biridir. Ziya Paşa'nın kendi şiirlerini *Harâbât'a* almasına tepki gösteren Namık Kemal, bunu önce bir dörtlükle ifade eder, devamında ise Ziya Paşa'nın bu tavrını yanlış bulduğunu belirten bir açıklamaya yer verir. Bu açıklama şöyledir:

"Terbîyesizlikle mahmûl olsa bile iki manâsıyla edebe müteallik bir ifâdenin daha îrâdından kendimi bir türlü geri alamıyorum; şunu demek isterim ki:

Ben gittiğiniz yola gideydim

Bir müntehabât cem' edeydim

Şehnâmeler etmiş olsam inşâd

Bir beytimi eylemezdim îrâd

Kıtmîr temsilini hakk-ı devletlerinde velev lisân-ı âlîlerinden olsun işitmeye tahammül edemez isek de, bin iki yüz seneden beri dünyanın hemân bir sülüsünde neşr-i âsâr-ı kemâl eden üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasr edecek kadar itinâ-yı nefis hâlinde bulunmalarını dahi kemâlât-ı tevâzu-perverâne ve fezâil-i edîbânelerine yakıştıramadım!" (Namık Kemal, 1303: 118-119)

Tahrîb-i Harâbât'ın 1303 tarihli matbu nüshasından alınan bu ifadelerde yer alan: *"üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasr edecek kadar itinâ-yı nefis hâlinde bulunmalarını"* ibaresindeki *"iki yüz seksen beş"* ifadesi hatalıdır. Bu hata, *Tahrîb-i Harâbât'ın* 1304 tarihli neşrinde de sürdürülmüştür. Söz konusu hata tashih edilmediği takdirde, iki yüz seksen beş sayfadan ibaret olan *Harâbât'ın* birinci cildinin tamamının Ziya Paşa'nın şiirlerine hasredildiği anlamı çıkmaktadır ki böyle bir durum söz konusu değildir. *Tahrîb-i Harâbât'ın Mecmua-i Ebüzzıya'da* tefrika edilen hali ile daha sonra kitap haline getirilen hali arasında fark vardır. Metnin *Mecmua-i Ebüzzıya'da* neşredilen ilgili kısmı şöyledir: *"üç büyük kavmin en ber-güzîde en müntehab şiirlerini câmi olmak üzere tertîb buyurulan iki yüz seksen beş sahîfeli bir mecmûanın 14*

sahîfesini kendi âsâr-ı âlîlerine hasır edecek kadar..." (1299: 709) Görüldüğü gibi metnin tefrika halindeki neşrinde, rakamla "14" ibaresi yazılıdır. Bu itibarla "14" ibaresi, matbu nüshalarda sehven "iki yüz seksen beş" şeklinde yer almıştır. Bu, *Tahrîb-i Harâbât* için önemli bir tashihtir. Aksi halde, Ziya Paşa'nın eserin tamamında kendi şiirlerine yer verdiği şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır ki böyle bir durumda tenkidin seyri tamamen değişmektedir.

Sonuç

Tahrîb-i Harâbât, Namık Kemal'in tenkit alanındaki eserlerinden biridir. Ancak bu eserdeki tenkit sadece edebî bir hüviyet taşımaz. Eserde, şahsî husumetlerin kaynaklık ettiği bir yergi de söz konusudur. Bu durum, müellifin kalemine doğrudan yansımıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa'nın tercihlerini eleştirmekle kalmamış; istihzayı da devreye sokarak Paşa'nın *Harâbât*'ını zayıf düşürmek istemiştir. Eserde, kimi zaman tahkire varan kimi zamansa muhatabını yüceltme maksatlı görüldüğü halde gerçekte onu küçük düşürme gayesi taşıyan ifadeler, Ziya Paşa'yı hedef tahtasına koyar. Bunda, daha çok maziye dayanan bazı anlaşmazlıkların doğurduğu bir husumetin izlerini de görmek mümkündür. Bu yüzdendir ki *Tahrîb-i Harâbât*'taki kimi hususlar da tenkide uğramış ve Namık Kemal'in özellikle Klasik Türk şiiri eksenli bazı değerlendirmeleri şüpheyle karşılanmıştır.

Kaynakça

- Akün, Ö.F. (1976). "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri". *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul.
- Akün, Ö.F. (2013). *Divan Edebiyatı*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Bilgegil K. (1972). *Harâbât Karşısında Namık Kemal*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Bozkurt, N. (2012). "Ûc b. Unuk", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 42, İstanbul.
- Coşkun, V. S. (2007). "Nevres Osman", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, s. 57-58.
- Çıkla, S. (2015). *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar 1860-1960*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Danişmend, İ.H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi Basımevi.
- Ebüzziya Tefvik (1299). *Mecmua-i Ebüzziya*, Cilt 2 Numara 23.
- Ercilasun, B. (2013). *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). *Namık Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan M. (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Kocatürk, V.M. (1966). *Namık Kemal'in Şiirleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Koçu, R.E. (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Kuntay, Mithat Cemal (2019). *Namık Kemal*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mardin, Yusuf (1974). *Namık Kemal'in Londra Yılları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Namık Kemal (1303). *Tahrîb-i Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.

- Namık Kemal (1304). *Tahrîb-i Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Namık Kemal (1315). *Celâleddin Harzemşâh*. (Mısır) Kahire 1315.
- Namık Kemal (1303). *Cezmî*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Namık Kemal, (1303). *Takîb*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.
- Okuyucu, C. (2015). *Divan Şiiri Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Süleyman Nazif (1925). *İki Dost*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi-Yeni Matbaa.
- Tanpınar, A.H. (1992). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, A.H. (1942). *Namık Kemal Antolojisi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Tansel, F.A. (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I: İstanbul Avrupa ve Magosa Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğluk, A. (2017). "İroni Nedir?". *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, C. 6 S. 29, s. 441-467.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçman, A. (2014). "Namık Kemal", *Tanzimat Edebiyatı*, Koord. İsmail Parlatır, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yetiş, K. (1996). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ziya Paşa (2014). *Terkîb-i Bend Tercî'-i Bend*. haz. Özge Şahin Uğurel, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ziya Paşa (1291). *Harâbât* (1. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ziyâ Paşa (1292). *Harâbât* (2. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ziyâ Paşa (1292). *Harâbât* (3. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Açıklamalar

- (1) Prof. Dr. Kâzım Yetiş, *Tahrîb-i Harâbât'ı* Latin harflerine aktararak *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* adlı eserde yayımlamıştır.
- (2) İstihza, tariz, ironi kavramları hakkında detaylı bilgi için bk. (Tuğluk, 2020: 441-467).
- (3) *Tahrîb-i Harâbât'ta* eleştirilen Nevres, son dönem divan şairlerinden Osman Nevres'tir. Klasik şiirimizde Nevres-i Kadîm diye de bilinen Abdürrezzak Nevres de vardır ki *Tahrîb-i Harâbât'ta* Nevres-i Kadîm yerine Osman Nevres'in daha ziyade tercih edilmesi tenkit edilmiştir. bk. (Coşkun, 2007: 57-58).
- (4) *Tahrîb-i Harâbât* ile *Bahar-ı Dâniş*'in Magosa sürgünü döneminde yazıldığı göz önüne alındığında Namık Kemal'in Klasik şiire olan tepkisinin tedricen şekillendiğini ve *Mukaddime-i Celâl*'de artarak devam ettiğini görmek mümkündür. (Kimi kaynaklarda *Bahar-ı Dâniş*'in 1885-86'da neşredildiği ifade edilse de Ömer Faruk Akün, eserin ilk neşrinin 1874 yılında yapılmış olduğunu belirtir. bk. (Akün, 1976: 45-46).
- (5) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığındaki nüshada, noktalı kısma el yazısı ile *Cülûs-ı Hümayûn* ibaresi yazılmıştır.